

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні

ЄВЛАНОВА ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 808.51:811.162.3

**ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ВАЦЛАВА ГАВЕЛА Й ВАЦЛАВА КЛАУСА:
ЗАСОБИ ТА ПРИЙОМИ МОВНОГО ВПЛИВУ**

Спеціальність 10.02.03 – слов'янські мови

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Працю виконано у відділі слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент
Даниленко Людмила Іванівна,
старший науковий співробітник відділу
слов'янських мов Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні НАН України

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
Баландіна Надія Францівна,
завідувач кафедри журналістики Полтавського
національного педагогічного
університету ім. В.Г. Короленка

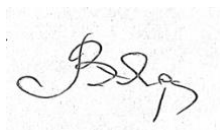
кандидат філологічних наук,
Скрипник Мар'яна Володимирівна,
ст. викладач кафедри слов'янських мов
Прикарпатського національного
університету ім. В. Стефаника

Захист відбудеться 19 лютого 2019 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01 Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4) та на офіційному сайті установи (<http://www.inmo.org.ua/svr/anons-zaxistiv.html>).

Автореферат розіслано «27» грудня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

В. І. Ярмак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Дослідження політичного дискурсу як інституційного різновиду дискурсивної діяльності людини вивчали К. Серажим, Л. Славова, Л. Нагорна, Л. Мухарямова, В. Карасик, М. Макаров, М. Піменова та ін. У межах проблем граматики, лексики, фразеології, синтаксису, риторики, наративних функцій, семіотики цю сферу досліджували М. Пешо, П. Анрі, Ж. Пуату, Т. Трю, Є. Верона, Р. Барт, Р. Морю, А. Чудінов, О. Алтунян, О. Борисова, В. Дем'янков, Г. Почепцов, А. Соловйов, О. Шейгал, Е. Опарина. Серед чеських лінгвістів на особливу увагу заслуговують праці Я. Штефанчика, І. Дулебової, С. Чмейркової, Я. Гоффманнової, Й. Крауса.

Маніпулятивний вплив вивчають у рамках міжособистісної (Е. Берн, Д. Майерс, П. Екман, О. Голік, О. Чекмишев, Н. Василенко, І. Михайлин, Є. Доценко, І. Левицька та ін.) та масової комунікацій, де маніпуляція набуває форми політичної та комерційної пропаганди, реклами (П. Бурдьє, Г. Грачов, І. Дергачова, С. Кара-Мурза, Е. Кассіер, Г. Почепцов, Г. Шиллер, М. Гавлік, М. Чмейркова, Я. Гоффманова, Й. Бартошек, Ї. Земан, О. Мюллерова та ін.).

Президентський дискурс вивчався такими дослідниками, як Л. Славова, І. Шевченко, Ю. Денисюк, О. Ільченко, О. Мюллерова, Я. Гоффманова, М. Гавлік, С. Чмейркова.

Наукові дослідження зазначених учених становлять теоретичне підґрунтя нашої дисертації. Численні мовознавчі праці, присвячені вивченню політичного дискурсу, свідчать про масштабність можливостей аналізу цього поняття, однак саме засоби та прийоми мовного впливу В. Гавела й В. Клауса раніше не досліджувалися.

Актуальність дисертації обґрунтовано комунікативно-прагматичною спрямованістю сучасної лінгвістики і необхідністю продовжувати роботу у вивченні таких питань: 1) дослідження сутнісних характеристик президентського дискурсу, який поєднує в собі ознаки інституціональної,

риторичної та ритуальної комунікацій; 2) лінгвістичні засоби та прийоми, що конституують політичний президентський дискурс В. Гавела та В. Клауса.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано у Відділі слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України в межах науково-дослідної теми «Мови західних і південних слов'ян в контексті соціокультурного розвитку Європи» (№ державної реєстрації 0111U000050). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (протокол №10 від 24 грудня 2015 р.).

Метою дослідження є аналіз лексико-фразеологічних особливостей, логіко-аналітичних та емоційно-образних засобів політичного дискурсу кінця ХХ – початку ХХІ ст. президентів Чеської Республіки В. Гавела та В. Клауса.

Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати поняття *дискурс, політичний дискурс*, його структуру, форми та функції;
- 2) визначити основні завдання президентського дискурсу та його жанрову стратифікацію;
- 3) проаналізувати основний зміст поняття «політична мова»;
- 4) виокремити ключові слова у президентському дискурсі В. Гавела та В. Клауса;
- 5) схарактеризувати роль засобів та прийомів риторики політичного дискурсу президентів;
- 6) проаналізувати явище прецедентності в текстах В. Гавела та В. Клауса;
- 7) розглянути феномен маніпуляції та комунікативні стратегії президентів Чеської Республіки.

Об'єктом дослідження є чеський політичний дискурс, якість, властивості і специфіку якого визначають стратегії й тактики політичного спілкування.

Предметом дослідження є мовні засоби впливу як тип комунікативної діяльності, реалізованої в усному та письмовому дискурсах президентів Чеської Республіки В. Гавела та В. Клауса за період 1990-2013 рр.

Матеріалом дослідження послуговували такі праці В. Клауса: «Novoroční projev z Pražského hradu 2004-2013», «Deset. 10 projevů prezidenta republiky ke státnímu svátku 28. října», «Přerušný rozhovor. Václav Klaus v diskusi s Jeronýmem Janíčkem», «Václav Klaus. Rok druhý», «Václav Klaus. Rok pátý», «Václav Klaus. Rok sedmý», «Václav Klaus. Rok devátý». До аналізу було залучено твори В. Гавела: «Evropa jako úkol. Výběr z projevů 1990-2009», «Projevy a jiné texty z let 1992–1999», «1999-2003», «Novory v Lánech. 1991», «Prosím stručně» та ін., офіційні сторінки в Інтернеті В. Гавела <http://www.vaclavhavel.cz/> та В. Клауса <https://www.klaus.cz/>, а також тексти чеських засобів інформації кінця XX – початку XXI ст., зокрема, періодичні видання («Lidové noviny», «Mladá fronta Dnes», «Hospodářské noviny», «Parlamentní listy» та ін.) та електронні ресурси (інформаційні сайти і портали, інтернет-видання, напр.: «Deník.cz», «Aktuálně.cz», «Novinky.cz» та ін.). Частково використано матеріал з електронної бази даних DIALOG Інституту чеської мови Національної академії наук Чеської Республіки. Загальна кількість мовних одиниць становить понад 3000.

Мета, завдання та специфіка об'єкта визначили основні **методи дослідження**: описово-аналітичний метод застосовано для аналізу, класифікації та систематизації чеської політичної лексики; метод порівняння – для зіставлення значень різних груп політичної лексики в політичному дискурсі В. Гавела та В. Клауса; елементи кількісного аналізу – для дослідження активності вживання лексичних одиниць у мовній діяльності президентів Чеської Республіки. Для систематизації та класифікації лексичних одиниць, інтерпретації їх функціональних особливостей залучено метод лінгвістичного спостереження та узагальнення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше в лінгвістичній славістиці: 1) здійснено комплексний аналіз політичного

дискурсу чеських президентів В. Гавела та В. Клауса; 2) визначено особливості їх політичного лексикону; 3) простежено засоби та прийоми політичного мовлення президентів; 4) з'ясовано роль прецедентних феноменів у чеському політичному дискурсі; 5) встановлено комунікативні стратегії президентів у телевізійних виступах і дебатах.

Теоретичне значення праці полягає в поглибленні аналізу сучасних тенденцій та підходів до вивчення політичного, зокрема президентського дискурсу, осмисленні явища президентського дискурсу в чеській мові як предмета лінгвістичних досліджень.

Отримані результати сприяють поглибленому розумінню основних причин, шляхів і способів збагачення політичної мови та змін у лексико-семантичній системі чеської мови загалом. Матеріали дослідження можуть слугувати підґрунтям для теоретичних студій з лексики, фразеології, стилістики, спецкурсів з лінгвокультурології.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що зібраний фактичний матеріал, теоретичні узагальнення та отримані результати можуть бути використані в науково-дослідній сфері для подальшого дослідження президентського політичного дискурсу в Чеській Республіці. Корпус політичної лексики може бути використаний у лексикографічних працях при укладанні словників мови президентів Чеської Республіки.

Особистий внесок здобувача. Результати отримано самостійно. Усі статті написано одноосібно.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Головні теоретичні положення роботи та практичні результати апробовано на конференціях молодих учених Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України «Лінгвістика XXI ст.: традиції і перспективи розвитку» (05 грудня 2017 р., 17 травня 2018 р., м. Київ), а також міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження» (07 – 08 квітня 2016 р., Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ), на

XXV Міжнародній науковій конференції імені проф. Сергія Бураго (20 – 23 червня 2016 р., м. Київ), на Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритети сучасної філології: теорія і практика» (10 – 11 лютого 2017 р., м. Ужгород), на III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні лінгвістичні парадигми» (18 квітня 2017 р., Горлівський інститут іноземних мов, м. Бахмут).

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення дисертації висвітлено у 8 одноосібних публікаціях, із них – 4 у фахових виданнях, затверджених ДАК України, 1 – у закордонному виданні (м. Острава, Чеська Республіка), 3 – в інших наукових виданнях.

Обсяг і структура дисертації. Кандидатська дисертація складається зі вступу, переліку умовних скорочень, трьох розділів, списку використаних джерел (305 позицій) і додатку (Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дослідження). Повний обсяг дисертації – 207 сторінок, із них основного тексту – 173 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, його наукову новизну, теоретичну та практичну цінність, визначено об'єкт, предмет аналізу, мету і комплекс завдань, які необхідно виконати для реалізації мети, методи дослідження, подано перелік конференцій, на яких було апробовано основні положення дисертації.

Перший розділ «Теоретичні проблеми дискурсу в сучасній лінгвістиці» є теоретичним підґрунтям цієї дисертації.

Проведений аналіз теоретичних праць підтверджує різноманітність інтерпретацій у дослідженні дискурсу, зокрема політичного.

Політичний дискурс розглядався в розвідках вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Цьому типу дискурсу присвячені ґрунтовні монографії таких

учених як О. Шейгал, К. Серажим, В. Карасика, Л. Нагорної, Н. Арутюнової, які вивчали політичний дискурс у комунікативному аспекті.

Наприклад, Л. Славова визначила дискурс як «сукупність усіх мовленнєвих актів, а також правил публічної політики, які оформилися згідно з існуючими традиціями та отримали перевірку досвідом». Н. Кондратенко тлумачить дискурс як «усі лінгвальні та екстралінгвальні чинники».

Політичному дискурсу присвячені праці чеських лінгвістів С. Чмейркової та Я. Гоффманнової, Й. Бартошки, які досліджували орієнтованість на усвідомлення аудиторією політичного дискурсу. Й. Наконечни аналізував проблеми усної комунікації в політичному дискурсі.

Як об'єкт лінгвістичного дослідження дискурс – це складна семіотична система. У лінгвістичній літературі натрапляємо на багато різних дефініцій, однак всі вони мають спільну ознаку – це комунікативна діяльність, мовленнєвий потік, процес спілкування, складна єдність мовної практики та екстралінгвальних факторів, необхідних для розуміння тексту, що має різні форми вияву – усну, писемну, паралінгвальну.

Специфіка політичного дискурсу полягає в особливих сферах референції. Прагматичною домінантою політичного дискурсу є боротьба за владу, що здійснює детермінуючий вплив на його структуру та функції, які він виконує в суспільстві. До них відносимо: об'єднання масового адресата навколо одного адресанта та відчуження від іншого, вивчення причин розгортання конфлікту та встановлення суспільної згоди, інформування масового адресата щодо таких дій, створення картини політичного світу та інтерпретації її сегментів, і, як наслідок, маніпуляція свідомістю масового адресата, а також здійснення контролю над його діями суб'єктами політичної діяльності. Жанри політичної комунікації ми розуміємо як текст усної (публічні виступи політиків на радіо і телебаченні, на мітингах і демонстраціях, у зверненнях, інтерв'ю, в прямому ефірі, програмних та інавгураційних промовах тощо) чи письмової форм комунікацій (газетні, журнальні, інтернет-статті, збірки промов, мемуари політиків). Усна форма

має два різновиди: монолог (ближчий до письмової мови, оскільки монологічний виступ у політичному дискурсі рідко буває спонтанним) та діалог (складне утворення, в якому поєднуються різні лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори).

Президентський дискурс є одним з найбільш актуальних видів політичного дискурсу, який поєднує ознаки останнього при зміщенні основного акценту на боротьбу за політичну владу в державі. Основні завдання президентського дискурсу – інформування; переконання адресата в необхідності здійснення потрібної адресанту дії з одночасним провокуванням емотивного відношення до того, що відбувається; впровадження у свідомість адресата оцінки подій у країні та за її межами. Велика увага в політичному дискурсі приділяється проблемам виділення його жанрових різновидів.

Варто зазначити, що існують жанри, з якими має право виступати лише президент – клятва під час вступу на посаду та інавгураційна промова. Переважно у всіх виступах президентів (вступне слово, вітальне слово та ін.) ми можемо легко встановити жанрову форму. Для інших випадків, напр., заява, виступ, прес-конференція, типовою є варіативність композиційної структури.

Отже, президентський дискурс ми розглядаємо як відносно автономний різновид політичного дискурсу, об'єктивований у вигляді текстів інформативної, агітаційної спрямованості певного періоду президентства.

У **другому розділі «Лексико-фразеологічні особливості чеського політичного дискурсу»** увагу зосереджено на лексичних та фразеологічних засобах, їх застосування в чеському політичному дискурсі.

Особливості політичного дискурсу президентів Чеської Республіки проявляються в логічності й чіткості викладу думок, конкретизації та впевненості у мові. Головна характерна риса публічної промови президента – це використання політичної мови, яка призначена для політичної комунікації. В нашому дослідженні виділено: 1) суспільно-політичну лексику; 2) іншомовну лексику; 3) політичну афористику; 4) фразеологічні одиниці.

Серед суспільно-політичної лексики у промовах президентів досліджено такі найважливіші тематичні групи: 1) найменування етнічних спільнот *Češi, občan, národ, demos, společnost*; 2) найменування державно-територіального устрою, знаків та символів країни, певних форм державної влади і форм правління *republika, stát, federalizace, svoboda, demokracie, státní erb, režim, unie, kapitalismus, totalitarismus, kosmopolismus, internacionalismus*; 3) найменування безпосередніх суб'єктів політики, а саме: найменування виконавчо-розпорядчих органів влади *parlament, společenská instituce, Ústavní soud, Federální shromáždění, vláda*; найменування представників владних структур *Ministr vnitra, parlament, starosta, Prezident, tajemník, policie*; 4) лексика сфери внутрішньої політики (номени на позначення діяльності у сфері відносин між суб'єктами політики і назви різних регулятивних принципів суспільно-політичного розвитку держави): *debata, byrokracie, reforma zdravotnictví, zemědělská politika, direktiva, rezoluce, konsolidace, politická krize, národní otázka*; 5) найменування політичних партій та їх оцінка, об'єднань, угруповань *politická strana, společnost, Občanský fórum, frakce, komunistický blok, levice, pravice, Atlantická aliance, VPN, KDN, Varšavský pakt, RVHP*; 6) назви людей за характером і способами їх політичної діяльності, партійної прихильності / неприхильності до тієї чи іншої форми правління, певної ідеології *nacionalista, autonomista, bezpartijní, revolucionář, legionář, šovinista, nepřátelé, diktátor*; 7) найменування соціальних процесів дезорганізації суспільного життя *represe, násilí, teror, reakce, nenávisť, manifestace, stávký, devastace, kohabitace, oficiální omezení, administrativní represe, národní soutěž, politické hnutí, pacifistické hnutí, komunistická propaganda*; 8) лексика виборчого процесу *mandát, volič, kandidát na funkci prezidenta, volební kampaň, volební agitace, volební výbor*; 9) ідеологеми суспільно-політичної сфери *liberalismus, privatizace, humanismus, centralismus, socialismus, kapitalismus, patriotismus, parlamentarismus, eurorealismus, šovinismus*; 10) соціально-економічні найменування *kapitál, finanční injekce, dotace, rozpočtový deficit, daň, banka, úvěr, podnik, podnikatel*; 11) лексика

морально-ідейної сфери суспільного життя (назви світоглядних понять: *jednomyslnost, solidarita, sentimentalismus*; назви ідейно-моральних тенденцій: *demoralizace, europeismus*). Суспільно-політична лексика В. Гавела та В. Клауса реагує на будь-які зміни, які відбуваються у світі. Зміни, пов'язані з соціальним життям суспільства, як правило, знаходять своє відображення в суспільно-політичній лексиці.

Складова частина суспільно-політичної лексики – іншомовна лексика. Процес її засвоєння ми поділяємо на дві хвилі: 1) до Оксамитової революції 1989 року (*disident, mitink, manažer, rekord, kontinent, komunikace, krize, technika, proces* та ін.); 2) після прийняття незалежності Чеської Республіки (*lobbing, rating, screening, e-banking, internetbanking, phonebanking, telebanking, laptop* та ін.). До свого лексикону В. Гавел та В. Клаус залучають нові слова з метою характеристики нових економічних відносин: *dealer, management, marketing, leasing, barter, holding, dumping*; правової системи: *lobbing, rating, screening*; банківської справи: *internetbanking, phonebanking, telebanking, e-banking*, нових технічних засобів: *displej, mobil, monitor, notebook, laptop*; сфери інформаційних систем: *webproducent, software, server*. У деяких випадках відбувається чехізація слів – *keš, lidr, marketink*. Використовуються міжнародні слова – інтернаціоналізми, першоосновою яких є латина та грецька мова: *lustrace, terorismus, parlamentarismus, federalismus, slavismus, pluralismus*. Деякі запозичення вживаються президентами поряд з питомими відповідниками: *computer – počítač, komodita – výrobky, diverzita – rozmanitost, comeback – návrat, expert – znalec* та ін.

У політичній афористиці виділяємо три групи афоризмів за характером референції та основними параметрами: 1) авторські афоризми – *měníme systém, ne lidi* (В. Гавел); 2) вислови з частковою референцією (асоціація з конкретною подією, країною чи політиком) – *bytí má zkrátka paměť* (В. Гавел), *po nás potopa* – алюзія на роман Й. Томана «По нас потора» (В. Гавел), *nemáme blbou náladu* (В. Клаус), *hlavu vzhůru!* (В. Клаус); 3) фрази-символи – *mýtus Václava Havla, sametový rozvod, sametový / polistopadový prezident, nenápadný vizionář, fenomen*

Václav Klaus, ekologický prezident. До цієї групи відносимо гасло Оксамитової революції В. Гавела – *Pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí* та В. Клауса – *Máme nejenom hlavu, ale i srdce*, яку вважаємо трансформою відомого вислову Ф. Держинського.

Серед ФО визначено такі групи для реалізації інформативної та прагматичної складової дискурсу: 1) ФО з позитивною конотацією, напр.: *jít s barvou ven* – у значенні ‘викласти всю правду’; *postavit koho před hotovou věc* – ‘поставити когось перед фактом’; *neměřit všem stejným dlouhým loktem* – ‘підходити до всього з різними мірками’; *jíst s kým z jedné mísy* – ‘бути близьким другом з кимось’; *viděl pořádný kus světa* – ‘багато помандрувати’; *dostat pod jeden klobouk* – ‘привести до спільного знаменника’ та ін.; 2) ФО з негативною конотацією: *hrát neblahou roli* – ‘грати несприятливу роль’; *výjít na světlo* – ‘ставати відомим’; *být na vážkách* – ‘сумніватися, не знати, як вчинити’; *být jako bledule* – ‘блідий як крейда’; *v tom ani zbla pravdy* – ‘тут немає ані слова правди’; *to nikam nevede* – ‘це нічого не дає’ та ін.

Фразеологічні одиниці з наведеними значеннями допомагають підвищити експресивність тексту й розкрити різні погляди: від негативного до позитивного ставлення до ситуації.

У промовах президентів виділяємо ключові слова такої тематики: 1) філософські та трансцендентальні почуття (*domov, svědomí, klid, mravní, osud, identita, lidský, mír*); 2) ситуація в країні (*standardní, turbulence, totalitní, privatizace, rozdělení*); 3) функціювання законодавчих установ та їх представників (*poslanec, parlament, senát, Evropská unie*); 4) громадський та політичний порядок (*civilizace, volby*).

У третьому розділі «Логіко-аналітичні та емоційно-образні мовні засоби в чеському політичному дискурсі» описано риторичні засоби та прийоми у промовах президентів Чеської Республіки (повтор, метафори та інші фігури), явище прецедентності та комунікативні стратегії президентів у телепередачах.

Риторичні засоби та прийоми для реалізації інтенцій в текстах президентського політичного дискурсу в нашому дослідженні представлено двома групами – метафори та повтори з урахуванням двох базових критеріїв: структурного (контактного, анафоричного, епіфоричного, кільцевого або рамкового) і лексико-граматичного.

У президентських промовах В. Клауса виділяємо такі метафори: конфлікту (*postmodernistický útok; zpochybňování tradičních institucí; relativizací hodnot; globálně-oteplovací alarmismus*); руйнування (*zničit původní instituce*); фізичного стану (*defekty evropského integračního procesu; vrozená vada*). Широко використовуються прикметникові (*politická scéna, politická chyba, politické zvraty*) та дієслівні метафори (*správná politika by byla bolestná*). У промовах В. Гавела досліджено такі групи метафор: «компасу», який має скеровувати людей на вірний шлях (*kompas naděje*); мінливості розвитку суспільства (*vývoj společnosti prochází turbulencemi*); зруйнованого дому (*zanedbaný dům je v podstatě ruína*); повалення комуністичного режиму (*zbořili jsme velkou zed'*); зміни розвитку в суспільстві (*pochmurná obloha nudy a umrtvujícího nedělení se protrhla; uvězněn v krunýři dogmat*).

З урахуванням випадків функціонування повторів у президентському політичному дискурсі В. Гавела та В. Клауса, поділяємо їх на три великі групи: 1) повтори з метою емпатизації повторювального елемента – для посилення комунікативної і експресивної значимості висловлювання та провокації дії аудиторії, які виражаються через анафору, епіфору, епанафору; 2) повтори з метою протиставлення – служать для побудови логічних ланцюжків, підсилюють іллокутивний потенціал повідомлення, яке здійснюється на основі узуальних чи okazіональних антонімічних опозицій, виражених іменниками (*Romů a ne-Romů*), займенниками (*vaše a ta*), прикметниками (*srbští a ne černohorští*), дієсловами (*prohrál, vyhrál*), прислівниками (*méně, více méně*) з використанням таких стилістичних засобів, як анадиплосис, паралелізм; 3) повтори з метою перерахування – для вираження рівнозначності змісту окремих частин висловлювання з використанням таких

фігур, як акумуляція, апострофа, плеоназм, полісиндетон, порівняння, метонімія, епітети, риторичні вигуки і риторичні питання.

Велику увагу присвячено дослідженню прецедентності в промовах В. Гавела та В. Клауса. З'ясовано, що численну групу у промовах В. Клауса складають антропоніми (імена відомих політиків, публічних осіб, які зробили свій внесок у розвиток Чеської Республіки) – Т. Масарик, В. Дик, А. Вондра (екс-міністр закордонних справ Чеської Республіки); посилення на твори світової літератури та кіномистецтва (Й. Гете «Фауст», А. Дюма «Три мушкетери», головного героя серіалу «Тридцять випадків майора Земана» – офіцера Корпусу національної безпеки Я. Земана); романи-антиутопії О. Гакслі, Дж. Орвела, Є. Замятіна, дії в яких В. Клаус порівнює з утопією Європейського Союзу; філософські праці М. Гайдегера «Буття і час»; використовує автоцитування. Серед прецедентних висловлювань В. Гавел використовує імена святих та відомих борців за свободу – святого Войтеха, Я. Палаха – студента-протестанта, який пожертвував власним життям заради свободи, відомого теолога, мислителя, педагога та письменника Я. Коменського, американського проповідника М. Кінга; часто звертається до Біблії та біблійних сюжетів – долі Христа, Апокаліпсису, «Десяти заповідей».

Широкий пласт у президентському дискурсі становлять маніпулятивні прийоми. В. Гавел у своїх промовах використовував: пряме чи непряме уникнення від відповіді шляхом вживання безособових конструкцій *říká se, mluvilo se o tom, každé malé dítě ví, všichni přece víme, zaslechl jsem* та ін.; замість конкретного формулювання використання абстрактних слів *věc, záležitost, otázka, problém, řešení*, вживання неозначених прислівників, наприклад *jaksi (jaksi toto je, takové aksi období, ta účast aksi je)*; стратегію применшення проблеми, напр.: *toto není jediný problém...jsou tu i jiné, větší* та ін.

Розглянуто засоби маркування негативного ставлення до політичних опонентів В. Клауса з використанням неозначених займенників і прислівників, *jakýchsi možných nových konkurentů jsme již viděli několik*, плюралізація прізвищ *páni Cyrilové Svobodové; Teličkové; pány Doležaly; panů Grégrů, Fenclů, Špodlů*.

В. Клаусом широко використовується критика особистостей, напр. *pár zaprodaných novinářů České televize*; критика модератора *vy načnete téma, člověk se vám pokouší odpovědět, vy vůbec neposloucháte* та ін.

ВИСНОВКИ

1. Дискурс – це складне комунікативне явище, марковане особистісними інтенціями, що визначають програму мовлення, засоби і прийоми її вербалізації.

Політичний дискурс розглянуто як конкретний вияв політичної комунікації, що передбачає актуалізацію політичного тексту в комунікативному акті взаємодії політичного суб'єкта (політика, представника політичної сили, влади) та політичного об'єкта (аудиторії, електорату, виборця). Він структурований за жанрами, об'єктивований в усних та письмових текстах, виконує певні функції та характеризується низкою специфічних ознак.

2. Президентський дискурс є частиною політичного дискурсу та має за мету досягнення влади, її збереження або розподіл. Головна проблема – виділення жанрових різновидів президентського дискурсу. Для деяких президентських виступів можемо встановити жанрову форму (вступне слово, вітальне слово). Проблематично виділити жанр у заяви, виступу, прес-конференції, оскільки для них характерна варіативність композиційної структури.

3. Політична мова – це ядро промов президентів Чеської Республіки, в якій було виділено такі групи як суспільно-політична лексика, запозичені слова, політична афористика та фразеологічні одиниці.

У лексиконі В. Гавела та В. Клауса було зафіксовано слова, які належать не лише до термінологічної, але й до загальноживаної сфери літературної мови, утворюють цілісну систему вербальних компонентів спілкування та в сукупності визначають особливості мовленнєво-мисленнєвих дій в комунікативній практиці президентів.

Часто в промовах президентів була використана іншомовна лексика. У мовленні В. Гавела виділяємо грецизми та загальноновживані англіцизми. Серед найпоширеніших англословних запозичень В. Клауса вирізняються слова економічної тематики та ін.

Функціонально-прагматична роль в президентській комунікації належить афоризмам; висловам з частковою референцією; фразам-символам.

Важливе місце посідають фразеологізми, виконуючи не стільки номінативну, скільки емотивну функцію спілкування, яку реалізують через позитивну та негативну конотацію. Фразеологізми у промовах президентів дають можливість зацікавити, здивувати, вразити читача або слухача, іноді залучити його до свідомої мовної гри.

4. Велике значення в промовах В. Гавела та В. Клауса мають ключові слова, які пов'язані з лексичним полем «дім» (земля, територія) та «народ» (люди, чехи, нація, ми).

5. Щоб урізноманітнити досить довгі політичні промови, створити необхідні асоціації у свідомості аудиторії, В. Гавел та В. Клаус використовують класичні засоби риторики – тропи та фігури (звертаються до повтору, численних метафор, порівнянь, анадиплосису, акумуляції та ін.).

У промовах процедурним механізмом сугестії є використання метафоризації для аргументації. Використання метафор дає змогу доповнити, уточнити або відкоригувати інформацію, привернути увагу реципієнта нетиповим способом висловлення думки. В. Гавел використовує метафори з ключовими загальноновживаними словами. В. Клаус користується концептуальними метафорами для позначення сталих суспільно-політичних реалій.

Конструкції з повторами ми розділили на три групи відповідно до специфіки виконуваних ними функцій: конструкції з метою емпатизації, протиставлення і перерахування.

6. Одним із засобів посилення ефекту впливу на аудиторію виступають прецедентні феномени. Їх основними ознаками є певна значущість

для президента як мовної особистості. Прецедентність розглядаємо як одну з форм інтертекстуальності. Джерелами прецедентності президентських текстів є прислів'я та приказки, цитати відомих діячів, політиків і літераторів; політичні документи (конституції, закони); назви літературних творів. Прецедентні феномени створюють певну систему цінностей, регулюють соціальну поведінку представників окремої національної лінгвокультурної спільноти, засуджують чи схвалюють її. Використання у спілкуванні прецедентних текстів – важлива риса комунікативної культури президентів як авторитетних освічених особистостей.

7. Феномен маніпуляції у нашій праці потрактовано як комунікативну діяльність, спрямовану на свідомість адресатів у боротьбі за владу. Серед найбільш уживаних комунікативних стратегій у телевізійних передачах було виділено такі: спроба уникнути відповіді, применшення важливості проблеми, пропаганда власної партії, використання беззмістовних фраз, неозначених займенників, прислівників, системний повтор уже сказаного, критика модератора, особистостей тощо.

Перспективу дослідження вбачаємо в залученні до аналізу іншого етнічного президентського дискурсу з метою визначення впливу національно-культурних чинників на процес спілкування.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В 8 ПУБЛІКАЦІЯХ:

у наукових фахових виданнях:

1. Євланова О. О. Новорічні промови Вацлава Гавела: синтаксично-стилістичний аспект / О. О. Євланова // Лінгвостилістичні студії: наук. журнал. – Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – Вип. 4. – С. 71 – 77.

2. Євланова О. О. Мовна особистість у чеському політичному дискурсі : Вацлав Клаус / О. О. Євланова // Мова і культура: наук. журнал. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – Вип. 19. – Т. II (182). – С. 325 – 330.

3. Євланова О. О. Метафора як тип трансформованих висловів у політичному дискурсі Вацлава Гавела та Вацлава Клауса / О. О. Євланова // Наук. часопис Національного пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов: збірник наукових праць / за наук. ред. проф. А. В. Корольової. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. – Вип. 15. – С. 51 – 58.

4. Євланова О. О. Комунікативні стратегії президентів Вацлава Гавела та Вацлава Клауса у засобах масової інформації / О. О. Євланова // Наук. журнал «Слов'янський збірник» Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. – Одеса: Вид-во «Бурек», 2017. – Вип. 21. – С. 91 – 102;

у закордонних виданнях:

5. Євланова О. О. Політична афористика як феномен політичного дискурсу: Вацлав Гавел та Вацлав Клаус / О. О. Євланова // Studia Slavica XXI/1. – Ostrava: Ostravská univerzita – Uniwersytet Opolski, 2017. – S. 85 – 90;

в інших наукових виданнях:

6. Євланова О. О. Комунікативні стратегії президентів Вацлава Гавела та Вацлава Клауса в телевізійних передачах / О. О. Євланова // Пріоритети сучасної філології: теорія і практика. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 10 – 11 лютого 2017 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017 – С. 97 – 99.

7. Євланова О. О. Політичні дебати як основний засіб маніпуляції президентів Чеської Республіки (на матеріалі промов Вацлава Гавела та Вацлава Клауса) / О. О. Євланова // Сучасні лінгвістичні парадигми : м-ли

міжнародної наук. конференції (м. Бахмут, 18 квітня 2017 р.). – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. – Вип. 4. – С. 57 – 60.

8. Євланова О. О. Аналіз ключових слів чеського президентського дискурсу (на матеріалі новорічних промов Вацлава Гавела) / О. О. Євланова // Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження : зб. м-лів Всеукраїнської наук.–практ. конф., 07 – 08 квітня 2016 р. – Київ: Міленіум, 2016. – С. 187 – 188.

АНОТАЦІЯ

Євланова О. О. Політичний дискурс Вацлава Гавела й Вацлава Клауса: засоби та прийоми мовного впливу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.03 – слов'янські мови. – Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – Київ, 2018.

У дисертації здійснено комплексний аналіз політичних промов президентів Вацлава Гавела та Вацлава Клауса. З'ясовано співвідношення між поняттями дискурс, політичний дискурс, президентський дискурс. Окреслено структуру, форми і функції чеського політичного дискурсу. Визначено жанрову стратифікацію та місце феномена маніпуляції в політичному дискурсі президентів.

За матеріалами політичних промов президентів Чеської Республіки В. Гавела та В. Клауса проаналізовано й з'ясовано специфіку лексико-фразеологічних особливостей чеського політичного дискурсу (суспільно-політична та іншомовна лексика, політична афористика, ключові слова); визначено логіко-аналітичні та емоційно-образні мовні засоби в мовленні президентів (метафори, повтор, прецедентні феномени та комунікативні стратегії).

Ключові слова: політичний дискурс, президент, Вацлав Гавел, Вацлав Клаус, засоби та прийоми мовного впливу.

АННОТАЦИЯ

Евланова А. А. Политический дискурс Вацлава Гавела и Вацлава Клауса: средства и приёмы языкового воздействия. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.03. – славянские языки. – Институт языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины. – Киев, 2018.

Диссертационное исследование посвящено комплексному анализу политических речей президентов Вацлава Гавела и Вацлава Клауса.

В результате проведенного исследования были получены такие основные результаты: лексико-аналитические и эмоционально-образные языковые средства в чешском политическом дискурсе В. Гавела и В. Клауса разделены на четыре группы. Первая группа – это общественно-политическая лексика, которая содержит значительный слой слов, тематически связанных со специфическими сферами идеологической, политической, социально-экономической жизни социума. Ко второй группе относится лексика иноязычного происхождения. Это преимущественно слова, заимствованные в разные периоды из греческого и английского языков. К третьей группе относится политическая афористика: 1) авторские афоризмы; 2) высказывания с частичной референцией, которые ассоциируются с конкретным событием, конкретной страной или конкретным политиком; 3) фразы-символы. Четвертую группу образуют фразеологические единицы, являющиеся маркерами субъективной квалификации сообщения на оценочной шкале «хорошо – плохо».

Ключевые слова в речах президентов выполняют интеграционную социальную функцию и свидетельствуют о личностной системе ценностей, представленных такими лексическими полями, как дом (земля, территория) и народ (люди, чехи, нация, мы).

Логико-аналитические и эмоционально-образные языковые средства в чешском президентском дискурсе способствуют выразительному воспроизведению в языке событий общественной жизни, являются

элементами культурного проявления, способом аргументации и убеждения, а также средствами манипуляции общественным сознанием.

Анализ президентских текстов позволил углубить представление о качественных характеристиках метафорических единиц, которые не только делают политическую речь более живой и экспрессивной, но и являются эффективным средством преобразования политической картины мира, существующей в сознании адресата. Особое внимание акцентировано на существенных с точки зрения субъекта речи – В. Гавела и В. Клауса – признаках реалий, которые используются для возвышенного и торжественного звучания речи, подчеркивают важность политического действия, лица, явления.

Выделены три группы повторов: 1) повторы с целью эмфатизации повторительного элемента, которые выражены риторическими фигурами (анафорой, эпифорой, эпанафорой), императивом, модальными глаголами; 2) повторы с целью противопоставления (антонимические оппозиции – узуальные, окказиональные), которые выражены существительными, местоимениями, прилагательными, глаголами, анадиплосисом, параллелизмом; 3) повторы с целью перечисления, которые выражены фигурами аккумуляция, апострофа, деприкация, риторические вопросы, плеоназм, полисендетон, сравнение, метонимия, эпитеты для перечисления фактов, обстоятельств, аргументов и др.

Выяснена роль прецедентных феноменов как одного из основных источников выразительности речевой деятельности, отражающей высокий уровень коммуникативной компетенции языковой личности и служащей для реализации ее речевых интенций, тем самым формируя когнитивный тезаурус их целевой аудитории. Они позволяют президентам достичь актуализации речи и отдельных ее частей за счет интенсификации коннотационных и ассоциативных признаков, закрепленных за прецедентными феноменами.

Коммуникативные стратегии играют ведущую коммуникативную роль в политическом дискурсе. В диссертации акцентировано внимание на

раскрытии специфики использования коммуникативных стратегий, которые помогают президентам убеждать и использовать их в качестве суггестии: попытка избежать ответа, приуменьшение важности проблемы, пропаганда собственной партии, использование бессодержательных фраз, неопределенных местоимений, наречий, системный повтор уже сказанного, критика модератора, личностей и др.

Ключевые слова: политический дискурс, президент, Вацлав Гавел, Вацлав Клаус, средства и приёмы языкового воздействия.

SUMMARY

Ievlanova O. O. Political discourse Vaclav Havel and Vaclav Klaus: means and techniques of language influence. – The manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Philology (PhD.), in speciality 10.02.03 – Slavic languages. – O. O. Potebnia Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The dissertation provides a comprehensive analysis of the political speeches of Presidents Vaclav Havel and Vaclav Klaus. The relation between concepts discourse, political discourse, presidential discourse is revealed. The structure, forms and functions of Czech political discourse are outlined. The place of the phenomenon of manipulation in the political discourse of the Czech presidents is determined.

According to the materials of the political speeches of the Presidents of the Czech Republic V. Havel and V. Klaus, the specifics of the lexical-phraseological features of the Czech political discourse have been analyzed; the logical-analytical and emotional-linguistic means in the speeches of the Presidents are determined.

Key words: political discourse, president, Vaclav Havel, Vaclav Klaus, means and techniques of language influence.